

24 פברואר 2022

לכבוד
מר אבי גנון
ד"ר שרה זילברשטרום
משרד החינוך

שלום רב,

הנדון: נייר עמדה לוועדת "חיים בשותפות"

עם תחילת דיוני הוועדה בנושא "חיים בשותפות", אנו מתכבדות להגיש את עמדת האגודה לזכויות האזרח.

בפתח הדברים נבקש להודות לכם על הזמנת האגודה לזכויות האזרח להשתתף בדיוני הוועדה ולתרום מניסיונו המקצועי בתחום. הקמת הוועדה היא צעד מבורך ואנו תקווה כי המלצותיה יקבלו משנה תוקף ויזכו ליישום ולגיבוי תקציבי משמעותי, כראוי לנושא כה משמעותי לחברה בישראל.

יצויין כי עמדתנו, כפי שתפורט להלן, רלוונטית לכל ועדות המשנה. נבקש, אם כן, כי נייר זה יועבר לכלל החברים והחברות בוועדה בתהליך מיון התכנים שהתקבלו.

חינוך לדמוקרטיה ונגד גזענות

אנו עדים כבר שנים רבות לעלייה בתפיסות עולם גזעניות ואנטי דמוקרטיות בישראל. דבר זה בא לידי ביטוי במחקרים, בסקרי דעת קהל ובמגוון אירועים חמורים שהגיעו לשיאם במסגרת אירועי מאי 2021. ריבוי המקרים וחומרתם מעידים על הצורך הרב בחיזוק החינוך נגד גזענות במדינה.

לאור מגמות אלה, מחלקת החינוך באגודה הגבירה את העיסוק בתחום החינוך נגד גזענות. במקביל, זיהינו בשטח צורך וקושי של מורים להתמודד עם תופעות של גזענות בחברה בכלל, כמו גם בתוך כתלי בתי הספר. רוב המורים ומורות בישראל אינם מקבלים הכשרה להתמודדות עם גילויי גזענות בכיתה ולניהול דיונים בסוגיות שנויות במחלוקת, והיעדר הכלים להתמודדות מייצר הימנעות מעיסוק בסוגיות אלו. מורים רבים יעדיפו שלא לקיים דיונים בסוגיות שנויות במחלוקת משום החשש שלא יזכו לתמיכה וגיבוי לכך מהמערכת, ומתוך דאגה שהתלמידים או הוריהם יפעלו נגדם. מורים חוששים להתבטא באופן חופשי ולהביע את עמדתם בסוגיות שונות, כאשר הדבר נכון לגבי מורים בחברה היהודית, ונכון שבעתיים ביחס למורים בחברה הערבית.

בדירוג הנושאים שהמורים תופסים כמעוררי מחלוקת בכיתה נמצא כי סוגיית הגזענות מדורגת במקום השני אחרי סוגיית היחסים בין יהודים וערבים.

דוח מבקר המדינה משנת 2016 שהתמקד בחינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות ביקר את חוסר הפעולה של משרד החינוך בנושא. בין היתר צוין כי חינוך לחיים משותפים וחינוך למניעת גזענות אינם נכללים בתוכניות העבודה של האגף להכשרת עובדי הוראה, וגם השתלמויות המורים המעטות בנושאים אלו "מועברות באופן אקראי וללא כל מנגנון השתלמות מובנה" (דוח מבקר

המדינה, 2016, עמ' 9). בתחילת שנת הלימודים הקודמת קיבלו מרכזי הפסגיה ברחבי הארץ הנחייה שלא לקיים השתלמויות אלא בנושא של למידה היברידית לתקופת הקורונה, כך שבאופן מובנה לא התקיימה מטעם משרד החינוך כל הכשרה לעובדי הוראה בסוגיות הנדונות.

דוח ביקורת מעקב שפרסם משרד מבקר המדינה זה לא מכבר, הצביע על המשך ההימנעות של משרד החינוך מעיסוק משמעותי ומערכתי בסוגיות של גזענות וחיים משותפים.

לאור הסכנה שבהתבססות גישות גזעניות ואנטי-דמוקרטיות בחברה בישראל, היה זה אך מתבקש כי יתקיים מהלך מערכתי מקיף שיכלול עדכון של הגישה החינוכית וגיבוש תוכנית כוללת לחינוך לערכי דמוקרטיה, חיים משותפים ומאבק בגזענות, לרבות הגדלה משמעותית של המאמצים והמשאבים שיופנו לנושאים אלה. הדבר נכון שבעתים במיוחד בימים אלה של משבר בריאותי, כלכלי וחברתי חמור, אשר באופן טבעי מהווה כר פורה לגילויי חוסר סובלנות ושנאה כלפי קבוצות שונות באוכלוסייה. **מרכיב מרכזי באפקטיביות התכנית הכוללת שתגובש הוא הקצאת תקציבים וכוח אדם ייעודי, מתן תמריצים וגיבוש מנגנוני הערכה ומדידה של אופן היישום בשטח.**

להלן המלצות לקידום החינוך נגד גזענות, חינוך לדמוקרטיה וזכויות אדם:

א. **מיפוי הגזענות:** מהלכים שונים, שמטרתם למפות ולמדוד את תופעת הגזענות במערכת החינוך, החלו אך לא מוצו. כך, למשל, מדד הגזענות שהוחל בהכנתו בשנת 2015, לא הגיע לידי יישום. גם דוח ביקורת המעקב של משרד המבקר, שנזכר לעיל, המליץ להשלים את המהלך ולקשור בינו לבין תכניות הלימוד ויתר תחומי האחריות של המשרד. אנו מצטרפות להמלצה זו ונוסיף כי יש למפות גם את תכניות ההתערבות השונות (המופעלות לרוב בידי עמותות) ולהקצות משאבים לא רק לפעילותן, אלא גם להערכתן באופן מדעי על מנת להסיק מהן הגישות האפקטיביות ביותר למאבק בגזענות. נשמח לחלוק כמובן מניסיונו בתחום, ולפרט את עמדתנו לפיה מיגור תופעת הגזענות דורש פעולות במישור המערכתי, המוסדי והפדגוגי.

ב. **תכניות מחייבות בנושא חינוך לזכויות אדם, דמוקרטיה ומאבק בגזענות לכלל תלמידים ותלמידות ישראל:** נדרשות תכניות רחבות, מתמשכות ומחייבות את כלל המערכת, מגיל הגן ועד לתיכון, ובכלל זה גם החינוך הממלכתי-דתי והחינוך העצמאי (חרדי), שם הן כמעט לא קיימות. השפעתן של תכניות חד פעמיות וקצרות טווח מוגבלת מאוד אם הן לא נעשות במסגרת תהליך רחב ומתמשך. **חוזר מנכ"ל המצייין ימי לוח אזרחיים** בו מתבקשים מנהלי בתי הספר לעסוק בנושאים אינו מחייב, ואין כל מעקב או ביקורת אחר יישום ההצעות לפעילויות מטעם המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים במשרד החינוך. תכניות מערכתיות שנמצאות בשנים האחרונות בשלבי הכנה שונים, לא אושרו ולא יושמו. מכאן, שהעיסוק בסוגיות אלו במערכת החינוך, בכל שלבי הגיל, הוא וולונטרי בלבד, ונעשה על ידי מנהלות ומורות הפועלות מתוך מחויבות אישית בלבד. אנו שבות וממליצות ליישם תכניות מערכתיות מחייבות בכל מסגרות החינוך.

ג. **שילוב העיסוק בזכויות אדם, דמוקרטיה וגזענות במסגרת תחומי דעת שונים:** יש להטמיע את החינוך לערכי דמוקרטיה ונגד גזענות כחלק אינהרנטי בתחומי דעת מגוונים, ולעדכן את תוכניות הלימודים וספרי הלימוד ברוח תפיסה שמקדמת רב-תרבותיות במובנה העמוק. אנו סבורים כי תהליך חינוכי משמעותי צריך להתפרס על פני ערוצים רבים, מקצועות לימוד שונים וחוויות מגוונות המזומנות לתלמידים ולתלמידות במערכת החינוך, החל מהגן ועד התיכון. נשמח לסייע ולייעץ ככל

שנתבקש - **בקישור כאן** דוגמה לאופן שבו אנו מציעים לגשת לנושא. במאמר מוסגר נציין, כי רכיבי ליבה בחינוך, לתפיסתנו, אינם מתמצים בכישורי שפה ומתמטיקה. חוק חינוך ממלכתי מיטיב לתאר את מטרות החינוך, ובלבן "לחנך אדם להיות אוהב אדם". זהו רכיב ליבה חיוני, שבלעדיו תהיה אולי הוראה, אך לא חינוך.

ד. **הכשרת מורים ומנהלים במסגרת השתלמויות:** החינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות חייב להיות רכיב משמעותי בהכשרתם של מורים ומורות בישראל, הן במוסדות להכשרת מורים והן בהשתלמויות מקצועיות של מורים ומנהלים וכן של עובדי מטה המשרד. בנושא זה אנו מצטרפים למסקנות הדו"ח למיגור הגזענות נגד יוצאי אתיופיה (דו"ח פלמור) בדבר הצורך בהכשרה שיטתית ומחייבת של מנהלים, מורים ועובדי מטה בנושא גזענות, ובניית תכניות עבודה שיכללו השתלמויות חובה בנושא שוויוניות ומניעת גזענות ואפליה, וכן הכשרות בנושא התמודדות עם הטיות של אנשי מקצוע (בשדה ובמטה).

ה. **הכשרת מורים ומורות במוסדות להשכלה גבוהה:** בחודש אפריל 2021 פורסם מתווה מעודכן להכשרה להוראה בישראל (מתווה ודמני-ענבר), שאושר על ידי המל"ג. אחד מחידושי המתווה נגע להגדרת רכיבי ליבה מחייבים שיכללו בהכשרת המורים, ביניהם חינוך למניעת גזענות. עם זאת, הובהר כי תכנונם, היקפם, יישומם ודרכי הוראתם של רכיבי הליבה יהיו נתונים לשיקול דעתו של המוסד בהתאם לתרבותו ולחזונו. חוזר אגף א' במשרד החינוך שפורסם בחודש נובמבר האחרון אמנם פירט את דרכי הפעולה המומלצות בשילוב הנושא בהכשרת מורים, אך ללא הגדרת היקף העיסוק המחייב בתכנים אלו בהכשרת המורים, כל מוסד יפעל כראות עיניו, ובדומה לציון ימי לוח אזרחיים במערכת החינוך – רכיבי הליבה יוותרו בגדר המלצה בלבד.

אנו שבים וממליצים על הכללת רכיב חובה בהכשרת אנשי חינוך, הכולל עיסוק מעמיק בהתמודדות עם סוגיות שנויות במחלוקת, גזענות על כל רבדיה וחינוך פוליטי. מניסיוננו, הכולל העברת קורסים סמסטריאליים לסטודנטים לחינוך במגוון מוסדות אקדמיים, הצורך בשטח קיים, והמורים הנכנסים לכיתות משוועים לכלים פדגוגיים ודידקטיים, לצד הגיבוי הדרוש מהמערכת עצמה. כאן המקום לציין, כי בשנים האחרונות ליוותה מחלקת החינוך מגוון סגלים במוסדות להכשרת מורים, בהבניית והטמעתם מודלים להתמודדות חינוכית עם גזענות. הכשרת הסגל עצמו (מורי המורים) בסוגיות אלו היא בבחינת הכרח, בדומה להכשרת המורים.

לצד זאת, נציין כי במסגרת תכנית תקווה ישראלית באקדמיה מבית הנשיא, מונו בעת האחרונה מספר "ממוני תקווה ישראלית" במוסדות להשכלה גבוהה, ואלו יזמו ויישמו תכניות שונות לקידום חיים משותפים, מאבק בגזענות וכדומה. גם במקרה שבו תכנית זו תימשך, אין להותיר את העיסוק החיוני בנושאים אלו ללא התייחסות ברורה מצד משרד החינוך והמל"ג תלוי בתכניות מתחלפות. המלצתנו היא לתקצב ולהקים בכל מוסד אקדמי להכשרת מורים יחידה למאבק בגזענות, שתהיה בעלת מנדט וסמכויות להוביל תהליכי עומק בכל מוסד, בין אם ברובד הפדגוגי ובין אם ברובד הארגוני-מערכתי.

ו. **הכרת הנרטיב של האחר, והכרת האחר עצמו:** הגדלת החשיפה לערבים ולנרטיבים הערבים במערכת החינוך, במיוחד במסגרת תכניות לימוד במקצועות ההיסטוריה, האזרחות, הגיאוגרפיה והשפות. בכלל זה, הגדלת היקף התכניות לשילוב מורים ערבים בבתי ספר יהודים ולהיפך, הרחבת הוראת

הערבית בבתי ספר יהודים, והעמקת החינוך לזהות ערבית בחינוך הערבי לטובת קידום חינוך לערכים דמוקרטיים ותפיסת עולם של חיים משותפים על בסיס שוויון מלא וכבוד הדדי.

- ז. **חופש הביטוי של מורים ומורות:** העברת מסר חד משמעי משרד החינוך לכל עובדי ועובדות המערכת, לפיו **חופש הביטוי של מורים ומורות** לא יוגבל מעבר לאיסורים הקבועים בחוק, וכי בהתאם לחוזרי המנכ"ל הקודמים בנושא ולמטרות חוק חינוך ממלכתי, רצוי ואף חיוני לקיים דיונים בכל נושא בכיתה תוך הבטחה לגיבוי מקצועי פומבי מהדרג הבכיר והפוליטי. זאת, מתוך הבנה כי פיתוח חשיבה ביקורתית יכול להתקיים רק נוכח דעות מגוונות, במרחב פלורליסטי ובטוח.
- ז. **תקצוב וגיבוי:** מחלקת החינוך באגודה עובדת בשיתוף פעולה, כאמור, עם המטה לחינוך אזרחי וחיים משותפים מזה שנים ארוכות. לאורך השנים התרחבו והצטמצמו שיתופי הפעולה, כתוצאה מגורמים שונים וביניהם, הלך הרוח הפוליטי בשנים האחרונות. המטה מוביל פעילות מבורכת, אך ככל שחולפות השנים, ותקציבו של המטה מצטמצם, אין ביכולתו להשפיע באופן משמעותי על העשייה החינוכית במערכת. גוף זה, שעבר גלגולים שונים מאז הוקם בעקבות ועדות קרמניצר ושנהר, הוא היחידה האחראית על לימודי החינוך האזרחי והנחלת ערכי הדמוקרטיה לכלל המערכת. מסר ברור עולה מצמצום תקציבו וסמכויותיו של הגוף האמון על נושא כה חשוב, וזו העת לשנות כיוון. כל תכנית, יפה ככל שתהיה, לא תיושם באופן מערכתי ללא תקציב וגיבוי המשדרים מסר ברור לכלל המערכת ולציבור בישראל.

בכבוד רב ובברכה,

נעמי בייט צורן

מנהלת מחלקת חינוך

האגודה לזכויות האזרח